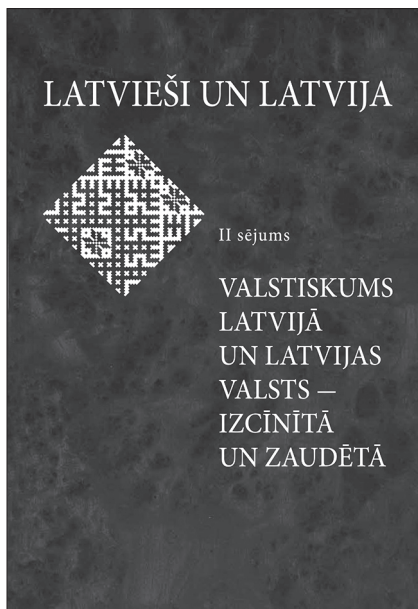

RECENZIJAS

Latvieši un Latvija: Akadēmiskie raksti. Galv. red. Jānis Stradiņš. II sēj.: Valstiskums Latvijā un Latvijas valsts – izcīnītā un zaudētā. Atb. red. Tālavš Jundzis, Guntis Zemītis. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 2013. 560 lpp.

Latvijas historiogrāfijā nav daudz tādu piemēru, kas liecinātu par vēsturnieku darba aktualitāti plašākā sabiedrībā, pārsniedzot akadēmisko aprindu robežas. Parasti vēsturnieku viedoklim pievērš uzmanību sabiedrībai nozīmīgu pārmaiņu kontekstā. Atmodas laika politiskās diskusijas par 20. gadsimta Latvijas vēstures notikumiem galvenokārt noritēja preses izdevumu slejās, un tolaik izteiktie vēsturnieku viedokļi palika dienas laikrakstu publikāciju formātā iepretim oficiālajai Latvijas PSR vēstures versijai, ko reprezentēja LKP CK Partijas vēstures institūta izdotā brošūru sērija “Latvijas likteņgadi”.¹ Atskatoties tālākā pagātnē, šķiet, ka tikai Karla Širrena (*Carl Schirren*, 1826–1910) polemiku ar slavofiliem Baltijas autonomijas jautājumā 19. gadsimta vidū² var minēt kā piemēru tam, cik lielā mērā vēstures tēmas iegūst papildu nozīmi, saskaroties ar sabiedrībai aktuālām politiskajām problēmām.

Tādēļ izdevuma *Latvieši un Latvija* radītā rezonanse ne tikai vēsturnieku vidē, bet arī plašākā publiskajā telpā ir notikums, kas

¹ Ļubova Zīle, Imants Daudišs, Elmārs Pelkaus (red.) (1987–1990). *Latvijas likteņgadi*, I–IV. Rīga: Avots.

² Irene Neander (1986). Carl Schirren als Historiker. In: Georg von Rauch (Hrsg.). *Geschichte der deutschbaltischen Geschichtsschreibung*. Köln; Wien: Böhlau Verlag, S. 175–202.

piesaista uzmanību šim krājumam un mudina atgriezties pie tā izvērtēšanas, ko aizsāka vēsturnieki Metjū Matiss Kots³ un Jānis Šiliņš,⁴ aplūkojot šo izdevumu no dažādiem skatpunktiem. *Latviešu un Latvijas* iznākšanas laikā netrūka notikumu, kas veicināja sabiedrības interesi par vēsturi (Ukrainas krīze, diskusijas par Satversmes preambulu), to ietekme atspoguļojās arī rakstu krājumam veltītajā diskusijā žurnālā “Rīgas Laiks”.⁵ Visos gadījumos *Latviešu un Latvijas* satura vērtējumā var konstatēt divus līmeņus: 1) konceptuālo līmeni, kas saistīts ar krājuma iekļauto rakstu profesionālo kvalitāti, struktūru, krājuma veidošanas teorētisko pamatojumu un arī tajā sastopamo ideoloģiju; 2) reprezentācijas līmeni, kas pieejams recenzentu un diskusijas dalībnieku viedokļos par to, kādā veidā *Latvieši un Latvija* atspoguļo situāciju vēstures zinātnē (un humanitārajās zinātnēs vispār), kā arī sabiedrībā izplatītos priekšstatus par to, kā jāraksta Latvijas vēsture un kādai pieejai jābūt noteicošai.

Viena no izdevuma īpatnībām ir tā, ka atsevišķus tā sējumus iespējams uztvert kā patstāvīgus tematiskos pētījumus. Pateicoties žurnāla redakcijas laipnajam uzaicinājumam, izmantošu iespēju pateikt savas domas par krājuma otro sējumu, kas saistīts ar politiskās vēstures notikumiem un procesiem Latvijas teritorijā no aizvēstures līdz padomju okupācijas perioda beigām.

Recenzijas uzdevums nav novērtēt visu četru krājuma sējumu kvalitāti, jo uzskatu, ka tas nav viena autora spēkos, ņemot vērā *Latviešu un Latvijas* tematisko daudzveidību. Šāda mēroga publikācija par Latvijas vēsturi prasa adekvāta apjoma recenziju un izvērtējumu, pievēršot uzmanību konkrētām tēmām un to atspoguļojumam akadēmisku rakstu krājumā, kas diemžēl nav noticis. Drīzāk rodas iespaids, ka kritika dažkārt nav tikusi tālāk par projekta ievadvārdu analīzi, tādējādi fokusējoties uz jautājumu par rakstu krājuma ideoloģisko ievirzi. Lai spriedums par nama uzbūvi un izskatu būtu pareizs, vēlams doties tālāk par priekšnamu. Tādēļ recenzijā vēlos atzīmēt arī to, kur un kāpēc nepiekrītu dažu kolēģu iepriekš izteiktajam vērtējumam par *Latviešiem un Latviju*.

³ Sk.: *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 4 (2014), 189.–196. lpp.

⁴ Jānis Šiliņš (2015). Zinātnes rēgs Latvijā. *Domuzīme*, 1, 37. lpp.

⁵ Vēsture kā cietoksnis, altāris un piemineklis. *Rīgas Laiks*, Oktobris (2014), 27.–33. lpp.

Politiskā vēsture ierasti ir bijusi noteicošais historiogrāfijas virziens jau kopš Leopolda fon Rankes (*Leopold von Ranke*, 1795–1886) laikiem, turklāt politiskā vēsture veido arī t.s. nacionālās vēstures rakstīšanas tradīcijas mugurkaulu. Valsts un valstiskuma tēma atbilst priekšstatam par valsts izveidošanu kā nācijas vēstures mērķi un pildījumu. Taču būtu pārsteidzīgi apgalvot, ka tādēļ vien pievēršanās valstiskuma vēstures izpētei automātiski nozīmē arhaisku, šauru un aprobežotu skatījuma perspektīvu.

Arī *Latviešu un Latvijas* II sējums liecina, ka politiskās vēstures nozare ietver plašu aspektu loku, ieskaitot sociālās, kultūras un ekonomikas vēstures jautājumus. Otrā sējuma autori ir pētnieki, kas savā jomā ir labākie (un bieži vien arī vienīgie) speciālisti, tādēļ sējums sasniedz augstu akadēmisko līmeni, izvairoties no citos sējumos sastopamiem trūkumiem, kad “ļoti labu tekstu vidū tiek iekļauti publicistiski raksti vai zemas kvalitātes pētījumi”.⁶ Turklāt autoru kvalifikācija ir samazinājusi disonansi, ko rada atsevišķu rakstu tēmu formālā neatbilstība šī sējuma galvenajai tēmai, ko savā recenzijā ir atzīmējis Metjū Matīss Kots.⁷

Faktiski valstiskuma vēstures izpēte nav iespējama bez ieskata modernās sabiedrības tapšanai būtisko ideju vēsturē, ko piedāvā Aijas Priedītes-Kleinhofas raksts (197.–224. lpp.), tāpat kā bez latviešu nacionālisma diskursa satura analīzes Inetas Lipšas pētījumā par valsts dibināšanas mīta veidošanu (323.–340. lpp.). Šie raksti, tāpat kā M. M. Kota jau atzīmētā “Rīgas izcelsme un tās vieta Latvijā” (99.–121. lpp.)⁸ būtiski papildina krājumā aplūkoto jautājumu kontekstu, atklājot papildu dimensijas politiskās vēstures izpētē. Politiskā vēsture nav tikai valsts institūciju un valstiskuma koncepciju vēsture, tā ir daļa no sabiedrības vēstures, kas parāda politisko ideju rašanos un attīstību plašākā kontekstā. Šo mērķi II sējuma autoriem ir izdevies sasniegt, taču būtu nepieciešama lielāka sējuma redaktoru klātbūtne, lai hronoloģiskais princips, kas ir sējuma struktūras pamatā, nepārvērstos par vienkāršu mehānisku tekstu sakārtošanas paņēmieni.

Otrajā sējumā ir sastopami gan tādi raksti, kas turpina aprakstošo tradīciju, par galveno uzskatot faktu izklāstu, gan raksti, kas reflektē

⁶ Šiliņš. Zinātnes rēgs Latvijā, 37. lpp.

⁷ *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 4 (2014), 193. lpp.

⁸ Turpat, 194.–195. lpp.

par līdz šim pie mums maz pētītajām apgaismības un nacionālisma tēmām. Prasība pēc tādiem vēsturnieku darbiem, kuros “lasītāji atklātu jaunas atziņas un svaigas koncepcijas”,⁹ bez šaubām, ir pamatota un Latvijas historiogrāfijā īpaši aktuāla. Tomēr nav jēgas to pārvērst par pašmērķi, jo vēstures pētījuma vērtību nosaka tā saturs kopumā, turklāt “jauns” un “svaigs” ir visai subjektīvas kategorijas, kas atkarīgas arī no lasītāja erudīcijas. Tādēļ nevaru piekrist arī kolēģa Gustava Strengas diskusijā izteiktajai atziņai, ka *Latviešu un Latvijas* mērķis ir “nevis kaut ko atmaskot un uzdot jautājumus, bet stimulēt mītus, tos radīt no jauna vai papildināt”.¹⁰ Jautājumu par valstiskuma izcelsmi un attīstību izdevuma II sējumā ir diezgan daudz, jo katrā publikācijā iespējams atrast norādes uz tiem tēmas aspektiem, kas būtu pelnījuši plašāku un pamatīgāku izpēti. Apsūdzība mītu radīšanā var likt sarauties ikviena vēsturnieka sirdij, taču der atcerēties franču sociologa Edgara Morēna (*Edgar Morin*) vārdus: “Eiropas intelektuāļu sfēra ir [...] ideoloģiski nestabila un svārstīga. Tā svārstās starp “lielā domātāja” vai “skolotāja” elitāro statusu un margināla dumpinieka, “nolādēta autora” brāļa nošķirtības stāvokli. Tā svārstās starp mītu kritizēšanu un mītu radīšanu.”¹¹ No mīta lamatām nav pasargāts neviens intelektuālis, jo mītiskā domāšana ir arī mūsdienu cilvēka pasaules uztveres sastāvdaļa, kas bieži vien sadzīvo ar kritisku attieksmi pret to, kas pašam šķiet aplams vai novecojis.

Recenzējamam rakstu krājumam nevar pārmest paļaušanos uz Latvijas historiogrāfijā jau zināmo pētījumu autoritāti: līdzās iepriekš jau minētajiem rakstiem arī Dainas Bleieres, Andra Levāna, Mārītes Jakovļevas, Margaritas Barzdevičas, Ērika Jēkabsona un Jāņa Lazdiņa publikācijās netrūkst ne attiecīgās tēmas iestrādes Eiropas historiogrāfijas kontekstā, nedz arī jauna faktu materiāla un tā interpretācijas. Par to var pārliecināties ikviens, kas sekojis līdzī, piemēram, Livonijas un agro jauno laiku perioda Latvijas vēstures pētniecībai.

Kā ikvienā pētījumā, arī šeit netrūkst diskutējamu lietu, piemēram, Jura Pavloviča interesantajā rakstā par 1941. un 1944.–1945. gada *interregnum* periodiem Latvijā izteiktais secinājums par padomju okupācijas režīma izveidotajām operatīvajām grupām: “Operatīvo grupu dar-

⁹ *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 4 (2014), 191. lpp.

¹⁰ *Vēsture kā cietoksnis, altāris un piemineklis*, 28. lpp.

¹¹ Edgars Morēns (1999). *Domājot par Eiropu*. Rīga: Omnia Mea, 93. lpp.

bība paliek kā pierādījums, ko savas zemes labā spētu paveikt šie ļaudis, ja joprojām pastāvētu neatkarība un viņi būtu tās daļa” (442. lpp.) šķiet dīvains un sholastisks, ja zinām, ka operatīvo grupu uzdevums bija ne tikai atjaunot ikdienas dzīvei nepieciešamo tehnisko infrastruktūru, bet atjaunot arī padomju režīma varu, ieskaitot represīvo iestāžu darbu. Turklāt, ja Latvijas valsts Otrā pasaules kara gaitā būtu saglabājusi neatkarību, šādas operatīvās grupas nemaz nebūtu izveidotas.

Rakstu krājuma konceptuālais formāts kopumā izraisa jautājumu par tā tematiskās klasificēšanas iespējām, ko jau minējis *Dr. phil.* Jānis Broks līdz šim plašākajā recenzijā par visiem četriem šī akadēmiskā projekta sējumiem.¹² Šajā recenzijā Broka kungs ir analizējis vairākus būtiskus aspektus, kas attiecas uz valstiskuma izpratni mūsdienu humanitārajās un sociālajās zinātnēs, kā arī uz politikas un vēstures rakstīšanas attiecībām, tādēļ tās apskats būtu atsevišķa raksta vērts. Cerams, ka polemika par Latviju un latviešiem turpināsies tematam atbilstošā līmenī, iespēju robežās izvairoties no virspusējiem, taču visai kategoriskiem apgalvojumiem, kas šī darba sakarā visai bieži ir bijuši sastopami arī intelektuāļu aprindās.

Atgriežoties pie jautājuma par rakstu krājuma klasificēšanu, jāteic, ka, aplūkojot arī viena sējuma ietvaros, *Latvieši un Latvija* nav kolektīvā monogrāfija, taču tas noteikti ir apkopjoša rakstura darbs, kas šajā gadījumā tiecas aplūkot valstiskuma vēsturi kā galveno II sējuma tēmu. Hronoloģisko ietvaru un tēmas izpētes detalizācijas pakāpē *Latvieši un Latvija* atšķiras no līdzīgiem tematiskajiem rakstu krājumiem.¹³ Divdesmitā gadsimta Latvijas vēstures jautājumu salīdzinoši plašākais izpētes līmenis iepretim viduslaiku un jauno laiku periodiem, kā arī sabiedrības intereses piesaiste šim laika posmam ir pamatā tam, ka arī *Latviešu un Latvijas* II sējumā dominē valstiskuma vēsture kopš Latvijas Republikas izveides 1918. gadā. Šajā krājumā pirmo reizi Latvijas historiogrāfijā varam iepazīties ar koncentrētu pārskatu par valstiskumu Latvijas teritorijā pirms nacionālās valsts

¹² Jānis Broks (2014/2015). *Latvieši un Latvija starp letoniku un letonistiku. Akadēmiskā Dzīve*, 50, 127.–140. lpp.

¹³ Sk.: Jānis Bērziņš (atb. red.) (2010). *Latvijas valstiskumam 90: Latvijas valsts neatkarība: ideja un realizācija*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 360 lpp.; Valdis Blūzma (red.) (2008). *Nevardarbīgā pretošanās: Latvijas neatkarības atgūšanas ceļš, 1945–1991*. Rīga: LZA Baltijas stratēģisko pētījumu centrs, 639 lpp.

nodibināšanas, un tas nebūt nav saistīts ar “latviešu faktora” mākslīgu izcelšanu, ko savukārt pamatoti var pārņemt starpkaru perioda nacionālās historiogrāfijas pārstāvjiem. Gan Livonijas, gan Kurzemes hercogistes valstiskuma zaudēšanu droši vien būtu iespējams aplūkot vienlīdz detalizēti kā Latvijas Republikas bojāeju Otrajā pasaules karā, taču tā būtu atsevišķu pētījumu tēma.

Ar šo rakstu krājumu valstiskuma vēsture Latvijā ir ieguvusi kopīgu ietvaru, nešķirojot valstis pēc to izcelsmes “svešajās” un “savējās”. Tas ir būtisks sasniegums Latvijas historiogrāfijas provinciālisma pārvarēšanā, kas pelnījis, lai to attiecīgi novērtētu. Lasot *Latviešu un Latvijas II sējumu*, redzam nevis kāda iepriekš formulēta “ideoloģiskā uzdevuma” izpildi, bet demokrātiskai valstij pašsaprotamu viedokļu un arī metodoloģisko pieeju dažādību.

Mārtiņš Mintauris

Kārlis Kangeris, Uldis Neiburgs, Rudīte Vīksne.
Aiz šiem vārtiem vaid zeme. Salaspils noņemne: 1941–1944. Rīga: Lauku Avīze, 2016. 431 lpp.

Gada sākumā iznākusī triju autoru – Kārļa Kangeris, Ulda Neiburga un Rudītes Vīksnes kolektīvā monogrāfija “Aiz šiem vārtiem vaid zeme. Salaspils noņemne: 1941–1944” piedāvā kompleksu pētījumu par Latvijas teritorijā visvairāk zināmo nacistiskās Vācijas okupācijas režīma soda noņemni. Jau tūlīt pēc iz-

nākšanas grāmata sacēla plašu ažiotažu Krievijas un krievu valodā rakstošajos medijos Latvijā. Salaspils noņemne nenoliedzami ir “atmiņu vieta” Latvijā, kas rada problēmjautājumus, kuri liek apzināties atmiņas neviennozīmību. Kolektīvā atmiņa atrodas mainīgā evolūcijā,